

ПРАВОВА ОХОРОНА СЛУЖБОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**Ткачук Т.Ю.,
к.ю.н., доцент***Навчально-науковий інститут інформаційної безпеки
Національної академії Служби безпеки України*

У статті здійснено аналіз правового регулювання охорони службової інформації в зарубіжних країнах. Визначено особливості правової охорони службової інформації в Україні. Розроблено пропозиції до національного законодавства в частині вдосконалення правової охорони службової інформації.

Ключові слова: службова інформація, інформаційна безпека, захист інформації.

Ткачук Т.Ю. / ПРАВОВАЯ ОХРАНА СЛУЖЕБНОЙ ИНФОРМАЦИИ КАК ЭЛЕМЕНТ СИСТЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА: ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН / Учебно-научный институт информационной безопасности Национальной академии Службы безопасности Украины, Украина

В статье осуществлен анализ правового регулирования охраны служебной информации в зарубежных странах. Определены особенности правовой охраны служебной информации в Украине. Разработаны предложения в национальное законодательство в части совершенствования правовой охраны служебной информации.

Ключевые слова: служебная информация, информационная безопасность, защита информации.

Tkachuk T.Y. / LEGAL PROTECTION OF PROPRIETARY INFORMATION AS AN ELEMENT OF STATE INFORMATION SECURITY: FOREIGN EXPERIENCE / Education and Research Institute of Information Security National Academy of Security Service of Ukraine, Ukraine

The article analyzes the legal regulation of propriety information protection in foreign countries. There are determined the features of the legal protection of propriety information in Ukraine. The comparative analysis of national and international law is provided. Based on the analysis there are defined the regularities of the legal regime of propriety information in international law.

The article stipulates that today many difficulties exist in public access to proprietary information (held by public authorities). There are instances when public authorities and local governments refuse to give information relating it to proprietary information; citizens have great difficulties in getting legal regulatory acts of local authorities and local governments. The paper determines that in different states there is a singular concept of legal regulation of relations concerning information, functioning in the regime of confidentiality, in the most generalized meaning of this word.

The article states that the present constitution of almost all European countries have provisions directly concerning the human right to information, and the various aspects of this right are disclosed in numerous legal acts.

It is established that the basis of legal regimes of protection of proprietary information are laws that establish, on the one hand, the legal framework for access to public information, along with them – the laws that establish the regime of secret information (the norms of information division on open and secret may be found in one legal act).

It is proved that international standards are the basis for the establishment and functioning of the international information space of administrations, they contribute to the full and effective international information exchange. International exchange of official information between administrative authorities is limited to its intended use, national law takes precedence in attributing information to the service. Subjects of administrative authority providing such information may control its security and intended use. There are developed the proposals to the national legislation regarding the improvement of the legal protection of proprietary information.

Key words: propriety information, information security, information protection.

Постановка проблеми. Прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати й накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися й обмінюватися ними, щоб кожен повною мірою міг реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному, а також особистому розвитку та підвищуючи якість життя, є одним із пріоритетів державної політики. Важливою і необхідною складовою цього механізму є гарантування доступу громадян до службової інформації, а також чітка правова регламентація виключних випадків його (доступу) обмеження. На сьогодні існує багато труднощів у сфері доступу громадян до службової інформації (якою володіють органи публічної влади). Існують випадки, коли органи публічної влади та органи місцевого самоврядування фактично безпідставно відмовляють у наданні інформації, відносячи її до службової інформації; існують великі труднощі в отриманні громадянами локальних нормативно-правових актів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Все це та низка інших чинників зумовлюють вивчення зарубіжного досвіду такої діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. В основу написання даної статті покладено наукові добутки таких вчених, як В. Цимбалюк, С. Климчук, Б. Романюк, В. Слепцов, В. Опришко. Емпіричною базою даного дослідження також слугували норми міжнародного права, зокрема в час-

тині розробки пропозицій з удосконалення національного законодавства про службу інформацію.

Виклад основного матеріалу. Для низки держав властива єдина концепція правового регулювання відносин з приводу інформації, що функціонує в режимі службової таємниці, в узагальненому значенні цього слова. Так, властива національному законодавству диференціація інформації обмеженого доступу про відомості, що функціонують у режимі державної таємниці, службової та конфіденційної інформації, не властива Великобританії, США, Албанії, Болгарії, Чехії та низці інших країн.

Наприклад, законодавство Великобританії відносить до конфіденційної інформації будь-які відомості, які за ініціативою суб'єкта права підлягають обмеженому доступу. Це технічні і комерційні таємниці, відомості про управлінську, професійну діяльність, маркетингові дослідження, політична інформація, особиста таємниця. Виходячи з положень закону «Про порушення конфіденційності» [1, с. 62], конфіденційна інформація має таку ознаку: вона не є громадським надбанням, тобто не має особливої значущості для забезпечення громадської безпеки, розкриття кримінальних, деліктних, інших незаконних дій. Громадським надбанням вважається та інформація, яка сприяє, наприклад, реалізації слідчих повноважень, вчиненню правосуддя. У 2005 році у Великобританії набув чинності Закон «Про свободу інформації» [1, с. 66], де встановлений перелік 23 найменувань видів інформації,

яка може функціонувати в режимі таємниці (відомості, що забезпечують інтереси безпеки Сполученого Королівства, відомості про кримінальне розслідування, про комерційні секрети, ідентифікуючі дані тощо). Уся інша інформація є загальнодоступною.

Законодавством США до службової інформації віднесені відомості про нові винаходи, інша комерційна інформація, «ноу-хау» в управлінській діяльності, інформація, отримана зі звітів, доповідей, відомостей, що надаються в державні структури тощо [2].

У Німеччині загальним критерієм віднесення інформації до таємних службових відомостей є публічна потреба в її обмеженому обігу, яка визначається можливими негативними наслідками для країни в цілому або її земель, а також у разі потенційної загрози публічним інтересам.

Розглянемо приклад вирішення питання про обмеження доступу до інформації в адміністративній сфері в Японії. Прийнятий в 2001 році в Японії Закон про публікацію інформації, що належить адміністративним органам, поділив цю інформацію на дві групи:

Перша – це інформація, розкриття якої розглядається як обов'язок адміністративних органів для фізичних (у тому числі й закордонних громадян) і юридичних осіб. Цей обов'язок поширюється на установи у сфері освіти, охорони здоров'я, культури.

Друга – інформація, питання про надання якої населенню вирішується адміністративними органами за власним розсудом. Адміністративним органам делегується право часткового документу, тобто право вилучити з документу частину інформації і надати документ в «урізаному» вигляді, а також право на інформацію про відсутність цього документу, якщо він містить відомості, що не підлягають розголошенню [3].

Закон зобов'язує адміністративні органи прийняти рішення про надання (ненадання) або часткове надання інформації після закінчення 30 днів з моменту отримання запиту. Термін може бути збільшений удвічі за наявності поважних причин. Посадовець повідомляє третіх осіб про намір розкриття інформації, яка торкається їхніх законних прав та інтересів, і зважає на їхню думку. У разі відсутності їхньої згоди рішення про розкриття інформації або про відмову може бути прийняте через два тижні після закінчення місячного терміну. Режим службової інформації, яка використовується у сфері діяльності виконавчої влади, слід визнати досить жорстким, виходячи з вимог інформаційної безпеки, які аналогічні системам захисту військової інформації. Це стандарти інформаційної безпеки [4], які передбачають такі параметри, як централізація захисту, контроль за розподілом інформації, кадрова безпека. Це пов'язано з політикою НАТО, спрямованою на утаємнення більшого обсягу інформації про управлінські рішення у сфері діяльності виконавчої влади, які безпосередньо не належать до військових секретів, але прийняття яких обумовлене політикою військової та інформаційної безпеки цієї організації.

Інший напрям вивчення зарубіжного досвіду, який, на нашу думку, буде досить корисним для розвитку демократії в нашій державі на сучасному етапі, – це визначення особливостей доступу до службової інформації в країнах так званої високої демократії. Адже на етапі становлення української держави проблема забезпечення прозорості в діяльності органів публічної влади є однією з перешкод, які стоять на шляху демократичного розвитку нашої держави. Прикладів порушення або перешкоджання реалізації права на доступ до публічної інформації сьогодні можна навести безліч: неправомірна відмова органів влади у наданні інформації через її віднесення до інформації з об-

меженим доступом; незаконне застосування грифів обмеження доступу до інформації; ігнорування інформаційних запитів; перешкоди в отриманні громадянами локальних нормативно-правових актів місцевих органів влади, не кажучи вже про проекти таких актів; неналежне виконання органами влади вимоги оприлюднювати інформацію про свою діяльність (у тому числі через мережу Інтернет) тощо.

Зазначимо, що сьогодні конституції майже всіх європейських країн (особливо прийняті чи відредаговані останніми десятиліттями) мають положення, які безпосередньо стосуються права людини на інформацію, а різні аспекти цього права розкриваються в численних нормативно-правових актах.

Швецію називають першою у світі країною, де свобода інформації отримала конституційне закріплення (Закон «Про свободу друку» від 1766 р.), причому набагато рідше згадується той факт, що 1772 р. ця свобода була ліквідована в результаті державного перевороту. Наступний закон про свободу друку було прийнято 1812 р., і з того часу він мав чинність, однак це не означає, що преса отримала повну свободу. Сучасний Закон «Про свободу друку» (прийнятий 1949 р. та відредагований у 1994 р.) разом із законами «Про форму правління» 1974 р., «Про престолонаслідування» 1810 р. (в редакції 1979 р.) та Законом «Про свободу слова» 1991 р. складають Конституцію Швеції. Параграф 1 глави 2 Закону «Про форму правління» гарантує всім громадянам «у їх відносинах із суспільством» свободу висловлювань та свободу інформації:

свобода висловлювань: свобода поширювати повідомлення усно, письмово, шляхом зображення або іншим чином, а також висловлювати свої ідеї, думки і виражати почуття;

свобода інформації: свобода отримувати та поширювати інформацію, а також брати участь в обміні інформацією іншими особами [5, с. 702].

Однією з перших країн, де право на інформацію та свобода вираження поглядів були закріплені конституційно, була Франція. Ст. 11 Декларації прав людини та громадянина 1789 р., включена до Преамбули Конституції 1958 р., наголошує, що «вільний обмін думками належить до найцінніших прав людини. Таким чином, усі люди можуть вільно висловлюватися, писати та робити публікації за умови, що вони відповідатимуть за будь-яке зловживання цією свободою у випадках, передбачених законодавством» [6, с. 386]. Крім того, свобода вираження поглядів та спілкування – один із фундаментальних принципів, гарантованих законами Франції, який згідно із заявою Конституційної Ради, має конституційний статус. Конституційна Рада на підтвердження статусу свободи вираження поглядів та свободи інформації заявляє, що ці свободи є однією з основних гарантій решти прав і свобод особи¹. Крім того, Конституційна Рада підтвердила, що ці свободи стосуються не лише тих, хто пише, редагує та публікує, але також споживачів інформації і, таким чином, визначають право суспільства вибирати з безлічі альтернативних поглядів, адже плюралізм – найважливіша цінність демократичного суспільства [7, с. 123].

Можна вважати, що одним із найважливіших законодавчих актів щодо права на інформацію є Закон «Про пресу» 1881 р. (з доповненнями від 1972 р.) – справжній кодекс свободи вираження поглядів: він стосується не лише друкованої преси, а й усього спектра друкованої продукції (включаючи листівки, книжки, плакати та їх продаж). Окрім проголошення принципу свободи преси, Закон містить положення кримінального та кримінально-процесуального права про порушення, вчинені засобами масової інформації. За останні 120 років Закон переглядався декілька разів у зв'язку з розглядом конкретних справ. Однак ґрунтовного перегляду жодного разу не проводилося. До кодексів (включаючи Кримінальний, кодекс Національної

¹ Ще раз підкреслимо, що на відміну від Конституції України, де поняття «право на інформацію» розглядається в контексті основних громадянських прав, у даному випадку мова йде про право на інформацію особи, а не тільки громадянина, що очевидно є ширшим.

служби та Кодекс здоров'я суспільства) і спеціальних законів (наприклад, Закон «Про публікації, адресовані молоді» 1949 р.) були внесені численні поправки в контексті захисту права на інформацію.

Крім вищезазначених, право на інформацію захищають прийнятий у 1992 р. Комунікаційний кодекс (Codedelacomunication), Закон «Про доступ до інформації» 1978 р., Цивільний кодекс (ст. 9) та Кримінально-процесуальний кодекс (ст. 40, 283, 306).

Щодо сучасної інформаційної політики Франції, то її головна мета – формування інформаційного суспільства, розвиток інформаційних супермагістралей, інформаційного ринку та банківської сфери, лібералізація комунікацій, реформування інформаційного законодавства, стимулювання наукових досліджень у галузі інформаційних продуктів, створення систем безпеки інформації та попередження комп'ютерних злочинів. Але у Франції стримуючим фактором щодо прогресивного руху країни в напрямі європейської інтеграції і глобального співробітництва виступають суперечливі погляди політичної еліти на створення інформаційного суспільства. З одного боку, країна має високий інформаційний потенціал, зокрема власну космічну індустрію, електронне виробництво, програмне забезпечення, великий спектр інформаційних послуг. З іншого боку, проводиться політика, спрямована на обмеження для іноземних компаній: 8% присутності у французькому інформаційному просторі, обов'язковий переклад на французьку аудіо-, відео- та кінопродукції, титри французькою мовою, державний контроль інформаційної діяльності і монополія держави щодо застосування нових інформаційних і телекомунікаційних технологій, що недостатньо сприяє лідерству країни у європейському регіоні [8, с. 189].

У Федеративній Республіці Німеччина право на інформацію конституційно закріплено в Основному Законі від 1949 р. у параграфах 1, 2 статті 5 таким чином [5, с. 182]:

Кожен має право вільно виражати та поширювати свою думку усно, письмово чи шляхом зображення, а також безперешкодно отримувати інформацію із загальнодоступних джерел. Свобода друку і свобода інформації через радіомовлення і кінопродукцію гарантуються. Цензури не існує.

Межі цих прав встановлюються приписами загальних законів, законодавчими постановами про охорону молоді і правом, яке забезпечує повагу до особистості.

Мистецтво та наука, дослідження та викладання вільні. Свобода викладання не знімає обов'язку бути вірним Конституції.

Отже, стаття 5 гарантує свободу інформації в традиційній ліберальній формі шляхом захисту кожного від втручання адміністративних органів, що обмежують право на поширення інформації та збирання інформації із загальнодоступних джерел. Параграф 1 надає особливі гарантії засобам масової інформації: уряд повинен сприяти подальшому розвитку ЗМІ, регламентуючи по суті «зовнішній плюралізм» (конкуренція ЗМІ) і «внутрішній плюралізм» (широке громадське представництво в керівних структурах державного радіомовлення і телебачення). Особлива роль ЗМІ служить основою для законних привілеїв, таких як право на захист джерел інформації (розділ 383 Цивільного процесуального кодексу і розділи 53, 97, 111 Кримінального процесуального кодексу), з одного боку, та певних зобов'язань, з іншого боку, наприклад, поширювати тільки правдиву і точну інформацію. Останні регламентуються різними положеннями цивільного та кримінального законодавства, зокрема, це стосується наклепу, образи, «аморальних» публікацій, захисту приватного життя, образи державних органів та посадових осіб тощо. Федеральний Конституційний Суд ФРН постановив, що стаття 5 гарантує право суспільства отримувати інформацію щодо нього самого. Це є свідченням того, що

це право в Німеччині захищено найбільше порівняно з іншими європейськими країнами [7, с. 83].

У ФРН свобода інформації може бути обмежена положеннями «загальних» законів, які захищають загальні соціальні цінності та можуть побічно, але не прямо звужити рамки вільного інформаційного обміну. До них належать такі нормативні акти, як закони про захист юнацтва, соціальної моралі, особистої гідності, репутації, національної безпеки, про повагу державних інститутів. Свободу інформації можуть також обмежити ст. 1 Основного Закону (захист гідності особи), ст. 2 (вільний розвиток особи), ст. 12 (свобода вибору професії) та ст. 14 (право власності). Зауважимо, що суди ФРН не вважають, що будь-який загальний закон впроваджує обмеження свободи інформації: такі закони лише врівноважують особисті права та суспільні інтереси, з одного боку, і конституційний обов'язок захищати свободу інформації – з іншого. Якщо права індивіда і суспільні інтереси протистоять одне одному, то суди повинні врегулювати цей конфлікт інтересів, враховуючи, якою мірою захист індивідуальних або суспільних інтересів криє у собі небезпеку утиснення свободи інформації. За таких обставин суди ФРН використовують принцип пропорційності в потрібній перевірці: вони аналізують, наскільки заходи, вжиті для захисту особистих прав, що випливають з Основного Закону, вступили у конфлікт з правом на інформацію: 1) логічні; 2) необхідні; 3) відповідні (адекватні). Але будь-які сумніви повинні розв'язатися на користь вільного інформаційного обміну [9, с. 84].

Цікавим є врегулювання права на інформацію в країнах нової демократії – колишніх членів Варшавського блоку. Так, Конституцією Чеської Республіки 1992 р. гарантується право на інформацію у ст. 17, де зібрані усі правові норми, що регламентують різні аспекти цього права (заборона цензури, обов'язок державних органів та органів місцевого самоврядування надавати інформацію щодо своєї діяльності та ін.).

У Угорщині згідно зі ст. 61 Конституції 1945 р. кожен має право вільно виражати свою думку, отримувати та поширювати інформацію, яка викликає суспільний інтерес. Визнається й охороняється свобода преси (п. 2 ст. 61). Особливо важливим для захисту даних є положення п.3 цієї статті, за яким прийняття закону, регулюючого розголос даних, що становлять суспільний інтерес, та який стосується свободи друку, потребує не менш 2/3 голосів присутніх членів Національного Зібрання.

Ст. 54 Конституції Республіки Польща від 1997 р. передбачає, що кожному забезпечується свобода вираження своїх поглядів, а також отримання та поширення інформації. Цензура засобів масової інформації, а також надання концесій на випуск преси забороняються. У першій главі, що регулює діяльність державних інститутів, є положення, яке гарантує свободу преси та інших засобів громадської комунікації (ст. 14). Ст. 51 Конституції гарантує право кожного на доступ до офіційних документів та зібрань відомостей про нього, право вимагати виправити, а також усунути недостовірну, неповну чи зібрану протизаконним способом інформацію. Ця ж стаття визначає досить нечітке положення, за яким принцип і порядок накопичення, а також надання інформації визначаються законом. Поки ще не прийняті відповідні парламентські акти і немає реальних урядових законопроектів, незважаючи на те, що ст. 236 Конституції зобов'язує уряд подати на розгляд Сейму законопроекти, необхідні для виконання Конституції.

Конституція Албанії 1998 р. гарантує право на інформацію (п. 1 ст.23), свободу слова, преси, радіо і телебачення, а також забороняє попередню цензуру мас-медіа (ст. 22). Крім того, п.2 ст. 23 передбачає, що кожен має право отримувати інформацію про діяльність державних органів та їх посадових осіб. Кожен має право бути інформованим про стан навколишнього середовища і його захисту. Зауважимо, що право затриманого бути

негайно інформованим про причину свого затримання (ст. 56 Конституції Албанії) міститься також у конституціях Македонії, Румунії, Словаччини, Словенії, Хорватії, Чехії, Естонії, Польщі. Це положення відсутнє в Конституціях Болгарії, Угорщини, Латвії, Литви.

Сьогодні Європейський Союз має власну правову систему, основними джерелами якої є засновницькі договори, ратифіковані національним законодавством відповідно до своїх конституційних процедур міжнародні договори, угоди, конвенції, рішення та інші документи Ради Міністрів та Європейської Комісії, прецеденти Суду ЄС тощо. Оскільки право ЄС представляє унікальну й особливу систему, то його відношення до національного права також є sui generis і має безпрецедентний характер. Співвідношення між правом ЄС і національним правом визначається: 1) розподілом повноважень між ЄС і державами-членами; 2) принципом прямої дії; 3) принципом прямого застосування; 4) принципом верховенства права ЄС; 5) принципом субсидіарності. Враховується також наявність у конституційних системах держав-членів положень, за допомогою яких право ЄС стає частиною національних правових порядків. Незважаючи на це, сьогодні можна визначити політичну систему ЄС як sui generis, а її специфічними рисами назвати незавершеність і самотність [10, с. 49]. Зауважимо, що політична наука не дає єдиного теоретичного тлумачення європейського будівництва, але з кінця 80-х рр. основна увага приділяється процесу «європеїзації» та розгляду інтеграційної моделі як системи «багаторівневого управління».

Один з основних напрямів політики ЄС сьогодні, від якого значною мірою залежить його майбутнє, – розвиток та регулювання інформаційних та комунікативних технологій. Це відображено в резолюціях та інших документах ЄС, де, зокрема, сформульовано основні напрями національної політики в галузі побудови інформаційного суспільства. На відміну від країн прецедентної системи права, політика ЄС щодо регулювання права на інформацію зумовлена насамперед соціальною стороною чергового етапу світової технологічної революції.

Висновки. Правові режими службової інформації, що функціонує в органах виконавчої влади у міжнародному законодавстві і зарубіжному праві окремих держав, мають такі загальні ознаки, які, на нашу думку, мають бути враховані при формуванні і вдосконаленні законодавства про службову інформацію в національному законодавстві України, зокрема:

Основою цих режимів є закони, що встановлюють, з одного боку, правові основи доступу до відкритої інформації, разом з ними – закони, що встановлюють режим

таємної інформації (норми з розмежування інформації на відкриту і таємну можуть міститися і в одному законодавчому акті). Правові підстави обмеження доступу до інформації загальнодоступні, їх доцільність мотивована законодавцем.

Обмеження доступу до цієї інформації визначається як і її публічною значущістю, так і значущістю для реалізації приватних інтересів.

Захист інформації розроблений на основі міжнародних і національних стандартів, що забезпечують персональну і публічну інформаційну безпеку суб'єктів адміністративних відносин, на системі контролю, реєстрації, сертифікації діяльності з використання службової інформації. Наявність цих стандартів є основою для створення і функціонування міжнародного інформаційного простору адміністративних органів, вони сприяють повноцінному й ефективному міжнародному інформаційному обміну.

Міжнародний обмін службовою інформацією між адміністративними органами обмежується її цільовим використанням, національне законодавство має пріоритет у віднесенні інформації до службової. Суб'єкти адміністративної влади, що надають таку інформацію, мають право здійснювати контроль щодо її безпеки і цільового використання.

Контроль із забезпечення безпеки персональних даних, що функціонують в адміністративній сфері, здійснюють не лише суб'єкти адміністративного управління, але й недержавні громадські інститути. Особливого захисту підлягають персональні дані, а також ідентифікаційні номери платників податків, номери свідчень страхування та інші ідентифікаційні коди особи.

Перспективними напрямками подальших наукових розвідок є питання саморегулювання та регулятивні дії. Це зумовлено тим, що європейська політика в інформаційній галузі зокрема та правова політика в цілому все більше орієнтується на саморегулювання, яке можливе на фоні високого рівня самосвідомості та цивілізованості Європейського Співтовариства. У цьому разі дії у сфері саморегулювання передбачають сприяння на міжнародному рівні саморегулюванню постачальників та операторів нових комунікаційних та інформаційних послуг з метою впровадження відповідальності для забезпечення прав людини та демократичних цінностей, прав меншин та прав мас-медіа. Прикладом такого саморегулюючого механізму можуть бути етичні кодекси операторів інформаційних послуг (Інтернет-провайдерів), яких вони повинні дотримуватись, надаючи відповідні послуги користувачам мережі Інтернет.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цимбалюк В.С. Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства : монографія / В.С. Цимбалюк. – К. : Освіта України, 2011. – 426 с.
2. Климчук С. Загальна характеристика законодавства про інформаційну безпеку ЄС, США та Канади [Електронний ресурс] / С. Климчук. – Режим доступу: <http://justinian.com.ua/article.php?id=2462>
3. Japanese agency Tugboat sets up London office [Електронний ресурс]. – URL : <http://www.brandrepublic.com/news/642698/Japanese-agency-Tugboatsets-London-office/?DCMP=ILC-SEARCH>
4. SO/IEC 15408-1:2005 Information technology – Security techniques – Evaluation criteria for IT security – Part 1: Introduction and general mode [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iso.org/iso/iso_catalogue/catalogue_tc/catalogue_detail.htm?csnumber=40612
5. Конституції государств Европейского Союза / под общ. ред. Л.А. Окунькова. – М. : Инфра-М, 1997. – 803 с.
6. Системна інформатизація правоохоронної діяльності: європейські нормативно-правові акти та підходи до впорядкування суспільних інформаційних відносин у зв'язку з автоматизованою обробкою даних у правоохоронній діяльності : посібник / В. Брижко, Б. Романюк, В. Цимбалюк, М. Швець; за ред. Б. Романюка. – К.: НДЦПІ АПРн України, 2006. – Кн. 2. – 509 с.
7. Закони та практики ЗМІ у одинадцяти демократіях світу. – Х. : Фоліо, 2000. – 199 с.
8. Макаруха З. Правове регулювання розвитку простору свободи, безпеки та юстиції в рамках ЄС: реформи Лісабонського договору 2007 року / З. Макаруха // Право України. – 2010. – № 11. – С. 188–193.
9. Слепцов В. Правове та нормативне забезпечення інформаційної безпеки : монографія / В. Слепцов. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2010. – 156 с.
10. Опришко В.Ф. Право Європейського Союзу: Загальна частина : підручник для вузів / В.Ф. Опришко, А.В. Омельченко, А.С. Фастовець ; відп. ред. В.Ф. Опришко. – К., 2002. – 460 с.